

VESA OITTINEN

Puhtaan järjen kritiikin suomennoksesta

Immanuel Kant, *Puhtaan järjen kritiikki* (Kritik der reinen Vernunft, 1781/1787).

Suom. Markus Nikkarla & Kreetta Ranki. Työryhmän johtaja Olli Koistinen. Gaudeamus, Helsinki 2013. 599 s.

Kantin *Puhtaan järjen kritiikin* suomennosta on ehditty jo odottaa. Voi hyvällä syyllä sanoa, että jonkun kielialueen filosofinen kulttuuri saavuttaa vasta silloin täysi-ikäisyytensä (Kantin sanoin: *Mündigkeit*), kun filosofian tärkeimmät klassikot on käännetty sen kielelle. Suomeksi on saatu jo useimmat – Platonin, Aristoteleen, Descartesin, Spinozan keskeiset teokset, ja myös Hegelin *Logiikan tiede* on ilmestymässä. Käsillä oleva Kant-suomennos on viimeisiä kulmakiviä tähän suomenkielisen filosofisen kulttuurin kivijalkaan. Se tulee muita myöhemmin. Toisaalta tilannetta voi verrata Ruotsiin, missä *Puhtaan järjen kritiikki* saatiin käännetyksi vasta 2004, vaikka ruotsin kielellä sentään on paljon pidempi traditio Kant-käännöksissä; ensimmäiset ruotsinnokset ilmestyivät jo Kantin elinaikana 1790-luvulla, ja näin terminologialla on vastaavasti ollut aikaa kehittyä ja kypsyä.

Puhtaan järjen kritiikin (tästä lähtien: *PJK*) suomennoksesta vastaa työryhmä, jossa varsinaisen käännöstyön ovat tehneet Markus Nikkarla ja Kreetta Ranki, ohjaajanaan Turun yliopiston filosofian professori Olli Koistinen. 599-sivuinen julkaisu on muhkea nide, itse asiassa laajempi kuin alkuperäisteksti, sillä suomennoksessa on yhdistetty *PJK*:n molemmat, 1781 ja 1787 ilmestyneet painokset, joita Kant-tutkimuskirjallisuudessa perinteisesti nimitetään A- ja B-editioiksi.

Kantin pääteosta on aiheellisesti pidetty vaikeaselkoisena, ja vaikeaselkoisuus johtuu ainakin yhtä paljon Kantin kielenkäytöstä kuin käsiteltävien asioiden vaikeudesta. Kant kirjoitti *PJK*:n pitkän kypsytelyn jälkeen varsin nopeasti, vain neljässä kuukaudessa, ja myönsi itsekin pian,

että olisi voinut ilmaista itseään paremmin. Kirjassa saattaa olla sivun mittaisia periodeja, ja joskus Kant on niitä kirjoittaessaan jopa unohtanut laittaa predikaatin, joka saksassa tunnetusti tulee lauseen loppuun. (On muuten kiinnostavaa huomata, että kirjoittaessaan latinaksi, mitä tosin tapahtui suhteellisen harvoin, Kant oli paljon selkeämpi.) Suomentajalle asetuu tämän lauseryteikön selvitelyssä visainen tehtävä. Kantin periodeja on välttämätön pätkiä lyhyemmiksi lauseiksi, ja tässä *PJK*:n kääntäjät ovatkin menetelleet hyvin. Suomennos on itse asiassa näin tullut alkutekstistä jossain määrin helpollisemmaksi ja esitys sujuvammaksi.

Siellä täällä kääntäjät ovat tosin herpaantuneet ja jättäneet joitakin sanoja ehkä epähuomiossa pois. Näin esimerkiksi sivulla 332: ”Tarvitsemme lausetta ilmentymien kausaliteetista [...]” po. ”ilmentymien keskinäisestä kausaliteetista”. Sivulla 401 taas on käännetty: ”Vielä selvemmin tämä haitallinen seuraus näkyy korkeimman intelligenssin idean dogmatismissa [...]”, kun Kant

puhuu ”meidän korkeinta intelligenssiä koskevan ideamme dogmaattisuudesta” (*Dogmatism unserer Idee von einer höchsten Intelligenz*). Huomauttaminen *unserer*-sanan poisjättämisestä voi tuntua pilkunräpläämiseltä, mutta näyttäisi siltä, että Kant tässä puhuessaan *meidän* ideamme dogmaattisuudesta implisiittisesti viittaa myös ei-dogmaattisen korkeinta intelligenssiä koskevan idean mahdollisuuteen, ainakin hypoteettisessa mielessä.

Käännökseen on myös paikoin jäänyt turhaa kankeutta ja kaksiselitteisyyttä. Esimerkiksi sivulla 401 lue: ”[P]sykologisen idean käyttäminen konstitutiivisena periaatteena [...] pilaa ja tuhoaa kokonaan järjen luonnollisen käytön kaiken kokemuksen johdolla.” Kant ei tässä toki ole halunnut sanoa, että järjen luonnollista käyttöä tuhoataan kokemuksen avulla! Lause olisi voitu muotoilla ymmärrettävämmiin esimerkiksi näin: ”[P]sykologisen idean käyttäminen [...] pilaa ja tuhoaa kokonaan kokemusten pohjalta toteutuvan järjen luonnollisen käytön.”

Nämä kuitenkin ovat pieniä kausneusvirheitä kokonaisuutena ottaen hyvinkin sujuvassa suomennoksessa – ”sujuvassa” tietysti sillä varauksella, ettei Kantin alkutekstistä yrittämäläkään saa aivan vaivattomasti soljuvaa käännöstä. Tältä osin suomentajat ovat selviytyneet työstään kunnialla ja ansaitsevat kaiken kiitoksen.

Terminologisia ongelmia

Ongelmallisemmaksi *PJK*:n suomennoksen sen sijaan tekevät suomenostyöryhmän vetäjän Olli Koistisen terminologiset ratkaisut, joita hän ilmeisesti on käskenyt suomentajien noudattaa. Koistinen edustaa amerikkalais-anglosaksista analyttisen

filosofian traditiota, ja hänen käännösuosituksensa perustuvat selvästi englanninkieliseen Kant-luentaan. Koistinen esittää tekemänsä käännösratkaisut kiitettävällä tavalla *PJK*:n suomennokseen laatimassaan esipuheessa (40 ja ed.).

Suoraan englannista on kopioitu esimerkiksi Kantilla aivan keskeisen ja tuhkatiheään esiintyvän termin *Erkenntnis* suomennosvastine. Aiemmin se on käännetty joko ”tieto” tai ”tiedostus”, mutta nyt se suomennetaan sanalla ”kognitio”. Termi kylläkin tulee alun perin latinasta, mutta suomentajat tuskin olisivat ottaneet sitä käyttöön, jos Kantin teosten englanninkielisissä laitoksissa ei *Erkenntnis*-sanaa olisi käännetty sanalla *cognition*. Koistinen perustelee valintaa seuraavasti: ”Tässä ei voi käyttää ilmausta ’tieto’, koska *cognition* ei tarvitse olla tosi, kun taas suomen kielessä tieto näyttäisi edellyttävän totuutta [...] Lisäksi Kant käyttää verbiä *wissen*, jonka olemme kääntäneet tietämiseksi.” (43)

Jos *Erkenntnis*-sanaa ei voi suomentaa ”tiedoksi”, niin mikä vika sitten on ”tiedostuksessa”, jota aiemminkin on Kant-käännöksissä käytetty? Mielestäni *PJK*:n suomentajat ovat turhaan ja vieläpä heikoin perusteluin hylänneet aivan käyttökelpoisen kotimaisen termin ja ottaneet sen tilalle hankalasti toimivan vieras-kielisen sanan. On totta, että sanoilla *Erkenntnis* ja *Wissen* on Kantilla eri merkitysvivahteet. *Erkenntnis* on tietoa, joka koostuu ymmärryksen antamasta muodosta ja aistimellisuuden antamasta sisällöstä, ja näin sen ”objektin täytyy voida tulla anetuksi tavalla tai toisella”, kuten Koistinen aivan oikein toteaa. *Wissen* taas ilmaisee tiedon varmuuden (lat. *persuasio*, saks. *Fürwahrhalten*)

astetta; se on sekä subjektiivisesti että objektiivisesti riittävää vakuutuneisuutta, vastakohtana uskolle (*Glauben*). Jos nämä käsitteet halutaan pitää erillään toisistaan, olisi *Wissen* hyvin voitu kääntää ”tietämiseksi” ja varata ”tieto” tai ”tiedostus” (tai miksei molemmat) *Erkenntnis*in vastineeksi. Missään nimessä ei näiden käsitteiden erottelu olisi vaatinut ”kognitio”-sanan käyttöön-ottoa.

Nyt kun *Erkenntnis* suomennetaan ”kognitioksi”, joudutaan jatkuvasti tekemään kömpelöitä lisäratkaisuja. Ensinnäkin verbin *erkennen* luontevaa suomenkielistä vastinetta on lähes mahdoton muodostaa. Olisiko vastaavanlainen suomenkielinen verbimuoto ”kognisoida” tai ”kogniteerata”, vai mikä se olisi? Ei ihmetytä, että silloin kuin *erkennen*-verbi esiintyy, se on käännetty esimerkiksi ”tuntemiseksi”. Sivun 494 alaviitteessä ilmaus *Einen Gegenstand erkennen, heisst* käännetään ”Kohteen tunteminen edellyttää”, mikä vie ajatukset täysin harhateille. Kanthan puhuu tässä nimenomaan tiedostuksesta, ei aistimellisuuteen kuuluvasta ”tuntemisestä”. Tämän lisäksi Koistisen ohjeistama käännösratkaisu pakottaa luomaan sellaisia varsin keinotekoisia konstruktioita kuin ”ymmärryskognitio” Kantin termin *Verstandeserkenntnis* vastineena (esim. 90) – tai ”kognitiokyky” (*Erkenntnisvermögen*; esim. 73), kun paremmalta ja normaalimalta suomelta kuulostava vastine olisi tietysti ”tiedostuskyky”.

Toinen suoraan englantilaisten Kant-käännösten mukainen suomennosratkaisu on termin *Anschauung* kääntäminen ”intuitioksi”. Kant tarkoittaa *Anschauung*illa aistimellista havainnoinnin kykyä, jonka avulla tajunta välittömästi huomioi

yksittäisolioita; siihen ei tällaisena sisälly mitään käsitteellis-yleistä. Jo olemassa olleiden vanhojen suomennosten esikuvaa noudattaen olen itse kääntänyt tämän Kantilla aivan keskeisen termin ”havainnoinniksi”. Ruotsissa sen vastineena on *åskådning* ja venäjässä *coзepуaиue*, jotka kummatkin tulevat lähelle Kantin tarkoittamaa alkuperäistä merkitystä. Englanniksi sen sijaan *Anschauung* käännettään paremman vastineen puutteessa useimmiten sanalla *intuition*, joka ei moniselitteisyytensä vuoksi ole kovinkaan hyvä. Asiantilaa ovat valittaneet myös monet englanninkieliset Kant-tutkijat. Onkin melkoisen hämmästyttävää, että *PJK*:n suomentajat ovat Koistisen ohjaamana korvanneet aivan käyttökelpoisen suomalaisen ”havainnointi”-termin englannin kielestä omaksutulla ”intuitio”-sanalla. Tämä ratkaisu ei lisää suomennoksen käsitteellistä selkeyttä, pikemminkin päinvastoin, koska ”intuitiolla” on suomessa monia muitakin merkityksiä kuin se, mikä sille nyt tahdotaan antaa Kantin *Anschauungin* käännösvastineena.

Koistinen jopa pahoittelee johdannossaan, kuinka ”[o]n harmillista että jouduimme suomentamaan *Anschauungin* intuitioksi Vesa Oittisen *Prolegomena*-suomennoksessaan (1997) käyttämän ja paikoin ’intuitiota’ osuvammankin ’havainnoinnin’ sijaan”. Hän perustelee valintaansa sillä, että ”havainnointi”-termi ei ole osuva silloin, kun puhutaan intellektuaalisesta intuitiosta. Lisäksi Koistisen mukaan Kant käyttää vuonna 1770 ilmestyneessä latinankielisessä virkaanastujaistutkielmassaan *intuitus*-termiä myöhemmin *PJK*:ssa esiintyvän *Anschauungin* vastineena (43). Nämä kaikki ovat nähdäkseni varsin heikkoja argumentteja sen

puolesta, että ”intuitio” pitäisi ottaa käyttöön myös suomen kielessä siten kuin englannissa menetellään. Ensinnäkin, miksi ei *intellektuelle Anschauungia* muka voisi suomentaa ”intellektuaaliseksi havainnoinniksi”? Tällä käännösratkaisullahan nimenomaan saadaan esille se ristiriita, joka käsitteeseen sisältyy: yhtäältä sen pitäisi olla havainnointia eli yksittäisolioiden huomiointia, toisaalta kuitenkin intellektuaalista eli yleisen tavoitettavaa. Toisekseen Kant todellakin käyttää latinaksi kirjoitetussa vuoden 1770 ”inauguraali-väitöskirjassaan” ilmaisua *intuitus*. Mutta Koistinen ei näy huomaavan, että se on eri sana kuin *intuitio*. Yleensäkin vaikuttaa siltä, että *intuitio*-termiä ei esiinny klassisessa latinassa lainkaan, vaan se on uusmuodoste; ainakaan en ole löytänyt sitä käyttämistäni latinan sanakirjoista. Ja erityisen kiinnostavaa on, että Friedrich Gottlob Born, joka julkaisi jo Kantin elinaikana tämän valitut teokset latinaksi (*Kantii Opera ad philosophiam criticam*; Leipzig 1796–1798), ei kääntänyt *Anschauungia* edes sanalla *intuitus*, vaan sanalla *visio* – ilmeisesti siitä syystä, että latinan *intuitus*kaan ei hänestä täysin tarkkaan vastannut sitä, mitä Kant tarkoitti ”havainnoinnilla”.

Kun vanha ja hyvä ”havainnointi”-termi on korvattu englannista napatulla ”intuitiolla”, joutuvat suomentajat tekemään tämän päätöksensä seurauksena lisää kömpelöjä ratkaisuja. Niinpä verbi *anschauen* ei heillä nyt käännykään, kuten luontevaa olisi, ”havainnoimiseksi” vaan ”intuioimiseksi” (esim. s. 555) tai peräti ”intuoinniksi” (227, 228), mikä särähtää korvaan.

Onko *Sollen* ”pitämistä”?

Jo nämä kaksi yllä mainittua käännösratkaisua johtavat siihen – koska *Erkenntnis* ja *Anschauung* esiintyvät

Kantilla jatkuvasti ja tiheään – että lukija vähän väliä kohtaa hämmentävän kieliasun takia vaivalloisesti hahmoteltavia ajatuskulkuja. Tämän lisäksi käännöksestä on runsaasti vielä muitakin sellaisia terminologisia ratkaisuja, joista voisi keskustella. Yksi on saksan (eikä vain Kantilla esiintyvän) *das Sollen* -käsitteen suomennos. Sehän on muodostettu substantivoimalla verbi *sollen* ”pitää, täytyä, olla velvollinen”. Saksan kielen tarjoama lähes loputon substantivoinnin mahdollisuus on aina tuottanut kääntäjille harmaita hiuksia ja johtanut ymmärrettäviinkin hätäratkaisuihin, mutta tuskin kannattaa hyväksyä sitä, että *PJK*:n suomentajat kääntävät *das Sollenin* ”pitämiseksi” (esim. 333). Suomen sanalla ”pitää” on näet aivan eri merkityksiä riippuen verbin lähemmästä määreestä (pitää *jostakin*; pitää *jonakin*; pitää *tehdä jotakin*), ja näin substantiivimuoto ”pitäminen” vie aivan hakoteille. Onko ”pitämisessä” ehkä kyse siitä, että pidän (siis tykkään) Pekasta? Tai että pidän häntä jonakin? Ehdotan *das Sollenin* suomennokseksi sanaa ”velvoite” – se ainakin on yksiselitteinen.

Voi myös kysyä, kannattaako *Vorstellung* suomentaa ”representaatioksi” – eikö vanha vastine ”mielle” olisi edelleenkin kelvannut? Tässä Koistisella tosin on poikkeuksellisesti aika hyvä perustelu valinnalleen, sillä Kant käytti *Vorstellungia* juuri latinan *repraesentation* vastineena, mutta toisaalta olisi aina kun mahdollista käännettävä suomenkielisellä sanalla siinä missä Kant vastaavasti käytti saksankielistä. *Das Unbedingte* on suomennettu ”ehdottomaksi”, mutta parempi vastine olisi ehkä ollut ”edellytyksetön”.

Lopuksi: tuntuu hieman arvelutavalta, että suomennostoryöryhmä on useimmissa tapauksissa pudottanut pois määritteen *überhaupt* (yleensä, ylipäätään) sellaisissa ilmauksissa kuin

Gegenstand überhaupt tai *Anschauung überhaupt* (kohde yleensä, havainnointi yleensä). He perustelevat tehneensä näin ”[t]ekstin sujuvuuden takia” (52, alaviite). Kuitenkaan *überhaupt* ei Kantilla selvästikään esiinny vain pelkkänä täytesanana, jonka voi hyvin jättää kääntämättä, vaan sillä on yleistävä funktio: se toteaa, että määriteltävä termi on otettava kaikessa yleisydessään, ilman yksilöllisiä tai tapauskohtaisia rajoituksia.

Tila ei anna mahdollisuutta kommentoida *PJK*:n suomennoksen kaikkia ratkaisuja, mutta jo edellä mainitut huomiot antavat aiheen todeta, että käännöksen käsikirjoitusta olisi kannattanut – noudattaen Horatiuksen periaatetta *nonum prematur in annum* – luettaa eri asiantuntijoilla vielä ainakin jonkun kuukauden verran. *Puhtaan järjen kritiikin* suomennos nostaa taas esille suomalaisen filosofisen käännöskulttuurin vanhan ongelman: kutakin klassikkoa ryhdytään suomentamaan ikään kuin puhtaalta pöydältä ottamatta huomioon aikaisempia käännöksiä ja niissä jo tehtyjä suomennostratkaisuja. Kun jokainen kääntäjäryhmä väen väkisin haluaa painaa tuotteeseensa oman Eskon puumerkkinsä, ei suomenkielinen filosofinen terminologia pääse vakiintumaan. Aivan keskeisilläkin käsitteillä on useita keskenään kilpailevia suomennosvastineita, ja siinä missä alkutekstit muodostavat itsestään selviä lenkkejä jatkuvassa traditiossa, niiden suomennostosten välillä vallitsee hämmentäviä katkoksia. Niinpä esimerkiksi Spinozan ja Descartesin teosten suomennookset poikkeavat eräiden tärkeiden käsitteiden kohdalla toisistaan. Usein myös tehdään käännösratkaisuja, joissa jotain klassikkoa tulkitaan liiaksi esimerkiksi analyttisen filosofian henkeen.